

HOFFMANN ZSUZSANNA

A „NOVA FLAGITIA” PLAUTUSNÁL

A Róma győzelmével lezáruló hannibali háború, ill az ezt követően megindult keleti hadjáratok, Róma hatalmi és kereskedelmi terjeszkedése nagyarányú változásokat indított el a gazdaság, a társadalom és a kulturális élet vonatkozásában egyaránt.¹ A hagyományos és az új eszmék, nézetek ütközése számos vonatkozásban fellelhető. Jól nyomon követhetők ezek az ellentmondások a római vigjátékirók darabjaiban, így Plautusnál és Terentiusnál is. A kor sokszínű és ellentmondásos voltát jól tükrözi az idősebb Cato életpályája,² akiről a modern kutatók véleménye gyakran homlokegyenest ellentmond egymásnak, a történészek szemében nem több mint szűklátókörű paraszt, konzervatív, kicsinyes politikus, ugyanakkor a gazdaságtörténészek a nagyvonalú újtót, az élelmes spekulánst látják benne.

A társadalmi alapon bekövetkező változások nem hagyták érintetlenül természetesen magát a felépítményt sem, ennek következtében megváltozott a szellemi élet, valamint az életmód is. Az új hatásokra utal Plautus elitelő véleménye a megváltozott, léha, szabados életmódról.

Mostellaria 21—23:

*Dies noctesque bibite, pergraecamini
Amicas emite, liberate: pascite
Parasitos, obsonate pollucibilibiter.*

A változások sorozatát a görög kultúra fokozatos befolyása és térnyerése tetőzte be. Ebben az időszakban a rómaiaknak a görögséghez való viszonyulását sajátos kettősség jellemezte: mint katonai győztesek kétségtelenül érzik és éreztetik fölényüket, ugyanakkor a görög kultúra és művészetek vonatkozásában kénytelenek felnézni és csodálni a meghódítottakat. A sajátos viszonyulásuk magyarázata éppen ebben a paradoxonban kereshető. Jellemző, hogy éppen azok a politikusok lettek a görög kultúra pártfogói Rómában, akik Görögország hatalmát letörték.³ A

¹ A korszakhoz általában lásd: G. COLIN: *Rome et la Grèce*. Paris 1905; W. KROLL: *Die Kultur der Ciceronischen Zeit*. Leipzig 1933, 5—31; D. KIENAST: *Cato der Zensor*. Heidelberg 1954, 25 skk.; F. CASSOLA: *I gruppi politici romani nell IIIe sec.* Trieste 1962; A. TOYNBEE: *Hannibal's legacy. The Hannibalic war's effects on Roman life II* London 1965; R. SCULLARD: *Roman politics 220—150 B. C.* Oxford 1972²; P. GRIMAL: *Le siècle des Scipions*. Paris 1975.

² O. JUREWICZ: *Cato der Ältere und die Römische Gesellschaft*. Aus der Altertumwissenschaftlichen Arbeit Volksproblem, Berlin 1959; W. FORDE: *Cato the censor*. Boston 1975; H. TRÄNKLE: *Cato in der vierten und fünften Dekade des Livius*. in: *Abh. Mainz* 1971 Nr. 4.; I. még D. KIENAST: i. m.

³ Flaminius: *Kynoskephalai* 197, L. Scipio: *Magnesia* 189, Fulvius Nobilior: *Ambrakia* 189, Aemilius Paulus: *Pydna* 168.

görög művelődés és szellemi kultúra elterjedését Rómában a befolyásos családok (Scipiók, Mettélusok) támogatása nagyban elősegítette.

Az ősi római egyszerűség védelmezői érthetően nem kis aggodalommal szemléltek a görög kultúra terjedését. A konzervatív felfogású római arisztokrácia látszólag az ősi tradíciók védelmében lépett fel, valójában azonban saját társadalmi, politikai pozícióit látta veszélyeztetve az új áramlatoktól. Az ellenzéki szellem legmarkánsabb harcosa az idősebb Cato; ez a fáradhatatlanul tevékenykedő, makacs, méltóságteljes, régivágású arisztokrata kérlelhetetlen harcot folytatott a görög befolyás és a görög eszmei áramlatok ellen. Ennek értelmében támogatta a Bacchus-kultusz ellen hozott senatusi határozatot, általában ellenezte a görög bölcsélet, filozófia, retorika Rómában való elterjedését, a legbuzgóbb kezdeményezője volt az ezek megakadályozására hozott senatusi határozatoknak.

Az új káros hatások együttese ellen kitartóan küzdött, ezt jelölte a „nova flagitia” kitétel. Erre hivatkozik Livius is (XXXIX 41,4) Cato censorra választásával kapcsolatban: *Et simul L. Valerio Flacco suffragabatur: illo uno collega castigare se nova flagitia et priscos revocare mores posse. his accensi homines, adversa nobilitate, non M. Porcium modo censorem fecerunt, sed collegam ei L. Valerium Flaccum adiecerunt.*

Cato is és Plautus is rendületlenül védelmezték a hagyományos erkölcsöket, értékeket, nem voltak hajlandók belenyugodni a változásokba, naívan azt feltételezték, hogy a kerítők és hetérák komolyan veszélyeztetik Róma hatalmát és nagyságát, vélekedésük szerint a görög világ politikai lehanyatlásának okai az erkölcsökben keresendők. Igazat kell adnunk Jurewicz, a jeles Plautus-kutató megállapításának, miszerint Cato és Plautus azonos állásponton vannak a luxus, a nevelés, a görög irodalom és filozófia, az idegen kultuszok, ill. a jósok megítélésében.⁴

A hagyományos értékeknek a vígjátékokban való vizsgálatával újabban Utcsenko⁵ és Kac⁶ foglalkoztak. Kac rámutat arra a jelenségre is, hogy Cato tevékenységével nem merült ki az a harc amely az állítólag idegenből behurcolt, erkölcsi jelenségek ellen folyt. Ezt a konklúziót a plautusi darabok anyaga is alátámasztja. Kac úgy gondolja, hogy a „közismert erények tanító célzatú magasztalása, már-már propagandaszerű védelme arra enged következtetni, hogy a beléjük vetett hit erősen megingott, kevés követőjük maradt. A régi római morálon mind érzékelhetőbbek a repedések”.⁷ Ez a vélekedés meglátásunk szerint túlzónak, és nem eléggé megalapozottnak tűnik, a régi hit megingása, ill. a törések ugyanis nem feltétlenül jelentik azt, hogy a hagyományos értékrend valójában megingott — követői és hívei Plautus korában is, sőt később is vannak, így lehettek még Augustus korában is „alapjai” a régi jó erkölcsök visszaállítását célzó propagandának. Az új

⁴ L. O. JUREWICZ: i.m.; 1. még HOFFMANN ZS.: A jósok és a jóslás Plautusnál. Antik társadalomtörténet problémái. Debrecen 1982, 151—169.

⁵ S. L. UTCSENKO: Dve skalü rimszkój szisztyemü cennosztyej. VDI 122 (1972/4) 19—33; Jescsó raz o rimszkój szisztyeme cennosztyej. VDI 126 (1973/4) 30—47.

⁶ A. L. KAC: O szocialnoj napravlenosztyi tvorcsesztvo Plavta. VDI 147 (1979) 166—181; Szocialnaja napravlenosztyi tvorcsesztvo Plavta. VDI 151 (1980/1) 72—95.

⁷ A. L. KAC: i.m. (1980/1) 82 skk.

hatásokról egészen másként vélekedett Scipio és köre,⁸ valamint Terentius, és nekik volt igazuk.

A sajátosan rómainak tekintett erények és követendő mintának kitűzött eszmények széles körben hatottak és érvényesültek a köztársaság idején, sőt még a hanyatlás, a polgárháborúk korában is, jóllehet addigra már alaposan hitelüket veszítették, csak a rezignált múltbeteintés motívumai, politikai szólamok valamint a tendenciózus érvelés fegyvertárának kellékei voltak. Igen jellemző, hogy legteljesebb összefoglaló felsorolásukat éppen Cicero Catilináékkal polemizáló invectivájában találjuk. A Catilina elleni második beszéd⁹ egyik helyén — negatív párjaikkal szembesítve — a római erények és eszmények valóságos katalógusát sorakoztatja fel: *pudor, puditia, fides, pietas, constantia, honestas, continentia, aequitas, temperantia, fortitudo, prudentia*¹⁰.

Az összefoglaló néven „*nova flagitia*”-nak nevezett új bűnök és aljasságok felsorolását Plautusnál is megtalálhatjuk. Ezzel kapcsolatos állásfoglalását a *Persa* c. darabban egy lánnyal mondatja el.

554—: *Si incolae bene sunt morati, id pulchre munitum arbitror:*

Perfidia et peculatus ex urbe et avaritia si exulant,

Quarta invidia, quinta ambitio, sexta obrectatio,

Septimum periurium, — ... Octava indiligentia,

Nona iniuria, decimum, quod pessimum adgressum, scelus:

Haec unde aberunt, ea moenita muro sat erit simplici.

Ubi ea aderunt, centumplex murus rebus servandis parumst.

A lányt a rabszolga éppen készülni eladni a kerítőnek, és arra a kérdésre, hogy eléggé védettnek tartja-e Athén városát, azzal felel a lány, hogy felsorolja a „*nova flagitia*” elemeit, amelyekről minden becsületes polgárnak óvakodnia kell. Az itt felsorakoztatott bűnök és hibák görög környezetben hangzanak el, azonban nem idegenek a Plautus-korabeli római társadalomtól sem. Plautus úgy véli, hogy város erős és jól védett, sőt bevehetetlen, ha mindezek a bűnök távol állnak a város polgáraitól. Bizonyosnak látszik tehát, hogy Cato és Plautus a társadalmi harcokban egy táborban küzdöttek. Plautusnál a pozitív tulajdonságokkal felruházott szereplők általában a régi erkölcsi rend hívei.

A pozitív erkölcsi tulajdonságok közül Plautus a legértékesebbeknek a következőket tartja: kötelességtudás, bátorság, jó hír, szorgalom és jóság. Ezen tulajdonságok viselői gyakran előkelő származású emberek, de akadnak köztük rabszolgák, sőt hetérák is. Nem alkotott Plautus olyan normatív típust, aki valamennyi felsorolt pozitívummal bírna, nem is lehetett ez a célja, viszont az általa kiemelt jó tulajdonságok összessége képet ad arról, milyen lehetett szerinte a *vir bonus*. Ezen erények sora szinte egybeesik a Scipio-elogiumok pozitív erénykatalógusával.

⁸ A Scipio kör tevékenységére vonatkozóan lásd: M. R. BROWN: A study of the Scipionis Circle. Iowa Stud. in Class. Lit. 1 (1934); I. LANA: Terenzio e il movimento filellenico in Roma. Riv. di Filol. 1947. 44—80, 155—175; W. ENSSLIN: Die Demokratie und Rom. Philologus 82, 12—328; A. E. ASTIN: Scipio Aemilianus. Oxford 1967; P. GRIMAL: i.m. 143 skk.; vö. még TRENCSENYI-WALDAPFEL I.: Das Zeitalter der Scipionen in den Werken von Cicero. Acta Sessionis Ciceronianae. Warsawa 1960.

⁹ Cic. in Catilinam II 11,25

¹⁰ Vö. a de rep. I 2,2-ben olvasható felsorolást: *virtus, pietas, religio, iustitia, fides, aequitas, pudor, continentia, adpetentia laudis et honestatis, in laboris et periculis fortitudo*.

ezenkívül emlékeztetnek a római mitológiában magasztalt és követésre ajánlott tulajdonságokra. Egy ebben a szellemben megalkotott példakép a *Mostellaria* c. darabban a korábban igen takarékos, becsületes, mások szemében példaképnek számító ifjú, aki később könnyelművé, léhává és pazarlóvá lett, amiért csakis saját magát vádolja.

Most. 149: *Cor dolet quom scio ut nunc sum atque ut fui
quo neque industrior de iuventute erat*

+ + + + *arte gymnastica:*

disco, hastis, pila, cursu, armis, equo

vicitabam volup,

parsimonia et duritia disciplinae alieis eram,

optumi quique expetabant a me doctrinam sibi.¹¹

A jó és rossz erkölcsök küzdelme igen szemléletes módon fogalmazódik a *Trinummus* c. darabban.¹² A darab fő témája az ifjú Lesbonicus társadalmi presztizsének a megmentése.¹³ Ez a darab egyébként számos olyan elemet tartalmaz, amelyek képet adnak a szerző nézeteiről a jó és rossz erkölcsök vonatkozásában. Megaronides az öreg, arra panaszkodik, hogy az emberek csupán a saját, személyes érdekeikkel törődnek. Aggódik a rossz erkölcsök rohamos térnyerése miatt a másik öreg, Philto is, aki intelmeket és tanácsokat is megfogalmaz fia Lysiteles számára. Hasonló tartalmú Stasimus rabszolga monológja is.

Trin. 1032: *nam nunc mores nihili faciunt quod licet nisi quod lubet*

ambitio iam more sanctast, liberast a legibus;

scuta iacere fugereque hostis more habent licentiam:

petere honorem pro flagitio more fit ...

Strenuos <os> praeterire more fit ...

mores leges perduxerunt iam in potestatem suam,

magi que is sunt obnoxiosae quam parentes liberis.

Stasimus is az új szokásokat kárhóztatja az általános erkölcsi hanyatlás miatt. A romlott, erkölcstelen emberek károsak a társadalom egészére nézve, miközben formálisan őseik erényeit magasztalják. A régi jó erkölcsök megromtójának, az új, Plautus korában uralkodó morálnak a legfontosabb elemei a becselenség és az aljasság, ami megzavarja az embereket, és ezzel a társadalom morális egyensúlyát is megbontja. Az ifjú Lysiteles arra a konklúzióra jut, hogy tetteinket a jó és értelmes dolgok felé kell irányítanunk, így nyerik el jutalmukat az erényesek: *rem, fidem, honorem, gloriam, gratiam*. Gondoljunk csak Catónak fiához írott intelmeire, mintha Plautus nevelési elveit egyenszen Catóról mintázta volna. Cato igen gondosan neveltette fiát, a fia nevelése érdekében írott munkáiban ugyanaz az elv tükröződik, mint amit censorként a saját gyakorlatában érvényre juttatott. Igazat kell tehát adnunk Cicero idevágó megállapításának: *orationi vita admodum congruens*¹⁴.

¹¹ Hasonlóan nyilatkozik önmagára vonatkozóan Cato: így E. MALCOVATI: *Ortorum Romanorum fragmenta*. Torino 1955²; lásd még MARÓTI E.: *Terentiana*. AntTan 7 (1960) 35.

¹² L. még G. PETRONE: *Morale e antimorale nelle comedie di Plauto*. Palermo 1977.

¹³ Bővebben lásd: *Mos maiorum* Plautusnál. AntTan 24 (1977) 153 skk.

¹⁴ *Cic. de rep.* II 1.1.: Cato nevelési elveihez l. még TRENCSENYI WALDAPFEL I.: *Terentius vígjátéka* Aemilius Paulus temetésén. AntTan 5 (1957) 129—167.

A 2. pun háborút követő időszakban Rómában meglehetősen központi helyre került a nevelés kérdése. Ebben a vonatkozásban is egyértelműen megnyilvánul a régi és az új szemlélet ütközése. Ez az ellentét Plautusnál is érzékelhető. A *Bacchides* c. darabban pl. Lydus, az öreg pedagógus rabszolga zsörtölődik neveltje életmódja miatt.

Bacch. 376—:

ut celem patrem,

*Pistoclere, tua flagitia aut damna aut desidiabula?
quibu' patrem et me teque amicosque omnis adfectas tuos
ad probrum, damnum, flagitium appellere una perdere.
neque mei neque te tui intus puditumst factis quae facis,
quibu' tuom patrem meque una, amicos, adfinis tuos
tua infamia fecisti gerulifigulos flagiti.*¹⁵

A régi római nevelés eszménye Cincinnatus alakjában testesült meg — a paraszti munkára a birtok irányítására kívánta nevelni és felkészíteni az ifjakat.¹⁶ Szintén nevelési elveket fogalmaz meg Plautus a *Mostellaria* c. darabjában.

Most. 120—: *primumdum parentes fabri liberum sunt:*

*i fundamentum supstruunt liberorum;
extollunt, parant sedulo in firmitatem,
et ut <et> in usum boni et in speciem
poplo sint sibi, huius materiae reparant
ne sumptus ibi sumptui ducunt esse,
expoliunt: docent litteras. iura, leges,
sumptu suo et labore
nituntur ut alii sibi esse illorum similis expetant.*

A darabokban helyenként határozott didaktikus célzat érezhető,¹⁷ azonban nem értünk egyet Kac állásfoglalásával, aki a didaktikus célzatot dominánsnak véli.

Az erények és hibák mint általánosan emberi tulajdonságok szerepelnek Plautusnál. Mindezek a tulajdonságok sajátosan rómaiak, a római etikai kereteken belül jutnak kifejezésre. Az erények összessége adja ily módon a régi hagyományos római *virtust*, a hibáké pedig a *nova flagitia*-t. A Cato által hirdetett elvek és a Plautus-vígjátékokban tükröződő értékrend egybeesése arra enged következtetni, hogy a társadalmi harcokban Cato és Plautus azonos pozíciót foglaltak el. Plautus Róma virágzásának és a válság egyes szimptomái feltűnésének idején alkotott, ezért kelti életre darabjaiban a hagyományos értékrend egyes elemeit, ebben rejlik népszerűségének magyarázata hiszen a régi „*virtutes*” fogalma még nem üresedett pusztá szólammá Plautus korára.

¹⁵ MARÓTI E.: i.m. 28 skk.

¹⁶ Vö. *Merc.* 65 skk.

¹⁷ Lásd *Rud.* 1251 skk.

DIE „NOVA FLAGITIA“ BEI PLAUTUS

Die verschiedenen Tugenden bzw. Fehler werden in den Komödien des Plautus als allgemeine menschliche Eigenschaften dargestellt. Alle Erscheinungen zeichnen sich durch eine spezifische römische Abtönung in seinen Theaterstücken aus und finden innerhalb der Rahmen der römischen Ethik ihren Ausdruck. Die Gesamtheit der Tugenden macht also auf diese Weise die althergebrachte *virtus* der Römer aus; die neuen Sünden und schädlichen Ideen werden zusammenfassend als *nova flagitia* bezeichnet. Die Koinzidenz der durch Cato den Älteren betonten Prinzipien und der durch die Theaterstücke des Plautus reflektierten Wertordnung ist ja wohl kein Zufall, sie läßt nämlich darauf schließen, daß man Cato und Plautus in ein und demselben Lager der gesellschaftlichen Kämpfe findet. Die Schaffensperiode des Plautus fällt auf die Blütezeit von Rom, bzw. auf die Zeit des Erscheinens von gewissen Symptomen der Krise, deshalb macht er einige Elemente der traditionellen Wertordnung der Römer in seinen Dramen lebendig, darin liegt ja die Erklärung für seine Beliebtheit, denn der Begriff der alten *virtutes* hatte sich damals noch nicht zur leeren Phrase entwertet.